

ספר האורחים של פנסיון יוסף לוי (1919; 1941):

טקסט, טקסיות ורטוריקה

ניצה פרילוק

בית המלון מוצג לא-אחת ביצירה ספרותית או קולנועית כמעין מיקרוקוסמוס – מקום מפגש של גורלות אנוש. לכאן יגיעו אנשים ממקומות שונים, וישהו תחת קורת גג אחת לפרק זמן קצוב. בשונה מאווירתו של בית המלון, המתוארת לרוב פְּרַשְׁמִית ומנוכרת, הרי בית הארחה בולט בגישה המשפחתית, האינטימית-משהו, ובזכותה ישוב האורח אל המקום בתחושה של החוזר הביתה. לעתים, בסיום השהייה, יתבקש האדם לכתוב הערה או חוות דעת ב"ספר האורחים".¹

מצבי פרידה (מאדם, ממקום) מעוררים על פי רוב רגשות ואף עצב. מהיבט זה יש קרבה בין הטקסט הנכתב בידי מבוגרים ב"ספר האורחים" ובין הטקסט המחורז שהיה נרשם ב"אלבום הזיכרונות" של ילדים ובני נוער.² בכתיבה זו, שיש בה מן החגיגי והטקסי, בא לביטוי הצורך האנושי לתעד ולזכור – להשאיר חותם אישי כלשהו בבחינת "הייתי כאן". ספר הזיכרונות הוא מסמך הומניסטי המרומם את קשרי הַרְעוּת, ואילו בספר האורחים תירשם הערכה של המלון (משבחת וגם לא שוכחת פגמים). יש שוני במידת החשיבות שְׁרואה המוען בטקסט הזיכרון שלו לעומת הכותב בספר האורחים, והסיבות אחדות: פרק הזמן של ה"ביחד" (שָׁנִים מול ימים), טיב המסגרת (בית ספר או תנועת נוער לעומת בית מלון), גיל הכותב (מתבגר שעתידי לפניו לעומת מבוגר שמסלול חייו כבר עוצב), הנסיבות (פרק חיים שָׁתם לעד לעומת אפיזודה שאפשר לחזור עליה), ז'אנר הטקסט (דפוס ומסורתי שראשיתו באוניברסיטאות של המאה השש-עשרה לעומת כתיבה אישית וספונטנית למדי). האינטימיות שבכתיבת הטקסט היא מדומה, שהרי אותו ספר או אלבום יימסר מאוחר יותר למוען אחר שידפדף בו וכן הלאה. ונוצר פרדוקס: הפנייה האישית מתרחשת במעמד פומבי.

"ספר האורחים" מעורר התעניינות של חוקרים בהיבטים היסטוריים, חברתיים וביוגרפיים. קולו של היחיד בא בדפיו לידי ביטוי ישיר, ודרכו נבחנות תגובות שכיחות ופופולריות הבונות, בין השאר, זיכרון קולקטיבי של מקום ואידאה.³ המסמך מוגדר פלטפורמה, וזו מאפשרת לא רק קשר בין המבקר למוסד אלא גם כתיבה וקריאה במרחב הציבורי.⁴ מאמרים על "ספר המבקרים" של מוֹזָאוֹן עוסקים בתערוכות ייחודיות בנושא, בעבר ובהווה (לדוגמה: הומוסקסואליות, הכיבוש הנאצי במלחמת העולם השנייה); בודקים גישות והלכי רוח של הציבור על פי הכתוב בספר, ומשווים דפוסי תרבות (הודו לעומת ארצות הברית, למשל).

"ספר האורחים" של מלון כמקור היסטורי מגלה לעתים מידע על התפתחותו של האתר, ובעיקר יוסיף פרטים ביוגרפיים על אנשי שם ששהו במקום, וזאת הודות לחתימה המלאה

1 נוסח מקוצר של מאמר זה ראה אור במוסף "תרבות וספרות" של הארץ, 21 בדצמבר 2018, עמ' 2.

2 ניצה פרילוק, 'מתכונים לאושר באלבום הזיכרונות של מתבגרים', **ידע-עם: במה לפולקלור יהודי**, גיליון 67-68 (2007), ע"ע 177-202.

3 Christine R. Nugent, The Voice of the Visitor, *Journal of European Studies*, Vol. 44 Issue 3 (2014), pp. 249-262.

4 Bonnie J. Morris, The Frightening of a Guestbook, *Curator*, Vol. 54 Issue 3 (2011), pp. 243-252.

של האורח בספר.⁵ כן נחקרה תרומת ספר אורחים של מלון ליצירת קהילת טיילים וכדרך תקשורת לשם הדרכה והצעת מסלולים בארץ נוכרייה. כתיבה אוטוביוגרפית של צאצא למשפחה, שניהלה בעבר בית מלון, משחזרת פרקי חיים שנשכחו גם על סמך ספר האורחים.⁶

בישראל שמורים ספרי האורחים של בתי מלון ואתרים, שהיו בזמנם שם דבר ביישוב היהודי: מלון קמיניץ בירושלים – "בית אשל ירושלים" (1883-1890),⁷ מלון סלנט ביפו – "פנקס האורחים" (1893-1920), חצר תל חי (1924-1928).⁸ עליהם נוסף לאחרונה ספר האורחים של אתר החפירות שבטה בנגב (1934-1937), אשר צץ למכירה במרשתת ונרכש לפני כשנתיים.⁹

ספר האורחים של קולמר-יערות הכרמל

מה הן מוסכמות הכתיבה של הטקסט שנרשם בספר האורחים?

סוגיה זו תובהר ותודגם על פי ספר האורחים של הפנסיון שהיה בבעלותו של יוסף לוי – בגרמניה, בעיירה קולמר (1919-1925), ומאוחר יותר בארץ ישראל המנדטורית, ביערות הכרמל (1941-1943). את ניהול הפנסיון מסר לידיים אחרות. עשרות הטקסטים הקטנים (כ-90 במספר) נושאים עמם ניחוחות של יום האתמול; נימוסי תרבות, חידודים, ערכים ושגרות לשון של יוצאי מרכז אירופה, ש"הובאו" עמם בעלותם לארץ ישראל. רוח טובה שורה על הטקסטים. רובם כתובים בגרמנית, ומיעוטם – עברית.

ספר אורחים זה, בן מאת השנים, הועבר לאחרונה על ידי צאצאי יוסף לוי לאוניברסיטת חיפה, לידי פרופסור יוסי בן ארצי – לתיעוד ולהעמדה לרשות הציבור. הטקסטים הרשומים בגרמנית תורגמו, והספר כולו מוצג למבקרים באתר ספריית האוניברסיטה. תולדות ההתיישבות היהודית ביערות הכרמל ופרופיל עשייתו הנרחבת של יוסף לוי בארץ ישראל באים אף הם באתר.¹⁰

יוסף לוי (1885-1949), מהנדס ואיש חזון, נטל חלק חשוב במפעל ההתיישבות הציוני בארץ ישראל.¹¹ ב-1920 עלה לארץ, בשנית. הוא קידם את ההתיישבות בהר הכרמל ובאחוזה, רכש קרקעות רבות במפרץ חיפה (שמאוחר יותר עברו לקק"ל), והיה הכוח המניע בייסודה

5 Kevin J. Janes & Patrick Vincent, *The Guestbook as Historical Source*, University of Guelph ON, Canada, Université de Neuchâtel, Switzerland, 2016.

6 Gary Aitken, *The Guest Book*, *Island Magazine*, Spring-Summer, Issue 71 (2012), pp. 12-16.

7 יוסף ברקן, 'לתולדות מלון קמיניץ בירושלים', **אריאל**, גיליון 119-120 (1996), ע"ע 65-72.

8 מרדכי נאור, 'ספר האורחים של חצר תל חי (1924-1928)', **אריאל**, גיליון 195-196 (2011), ע"ע 142-135.

9 טלי אריקסון-גיני ועמי אוח, 'ספר האורחים של אסיבתה (שבטה) 1934-1937', **מכמנים**, גיליון 28 (שבט תשע"ט), ע"ע 9-22, 123. ספר האורחים מוצג בתערוכה "המזווה שנשכחה – ממצאים מחפירות ה"ד קולט בשבטה (1933-1936, 1938) נחשפים לראשונה", מוזיאון הכט, אוניברסיטת חיפה. התערוכה נפתחה ב-24 בינואר 2019.

10 "ספר האורחים" של בית ההארכה יערות הכרמל, שהיה בבעלות יוסף לוי, מצוי מ-2018 בספריית אוניברסיטת חיפה; ראו: בן ארצי יוסי וצורן גבריאל (2018), **יערות הכרמל – ספר האורחים**. כתב היד המקורי נמסר לפרופסור יוסי בן ארצי מהחוג ללימודי ישראל מידיהם של גב' כרמלה מזורסקי מנהריה, בתו של יום ההתיישבות יוסף לוי, ושל בנה פרופסור דוד מזורסקי. כתב היד המקורי תועתק לגרמנית בת ימינו בידי גב' יהודית בר אור מהמוזיאון ליהדות דוברת גרמנית בתפן. התרגום מגרמנית לעברית נעשה בידי פרופסור גבריאל צורן מהחוג לספרות עברית והשוואתית באוניברסיטת חיפה. "ספר האורחים" נסרק, הטקסטים בגרמנית הודפסו, הטקסטים בעברית נשארו בכתב היד, והוא מופיע באתר זה של ספריית אוניברסיטת חיפה: <http://lib.haifa.ac.il/collections/YearotHacarmel>

11 יוסי בן ארצי, 'ה"יקה" מרחוב פנורמה: פועלו ותורמתו של יוסף לוי ליישוב ארץ ישראל', **עיניים בתקומת ישראל**, כרך 26 (2016), ע"ע 457-483.

של העיר נהריה. לוי ושותפיו בחברה "הכשרת הכרמל" רכשו כ-6,000 דונם באזור המרכזי והגבוה של הכרמל (אדמות אש-שאללה) במחשבה לבנות שם שכונות מגורים, עיר גנים עברית. השטח כלל אדמת הרים, נחלים וגבעות, מעיינות וגיאיות פוריים.¹² שרידי תרבות אנושית פזורים בו ובשוליו, וגם רצפת פסיפס קדומה של בית הכנסת "אשפיה" (Isphiya). הוכנה תכנית אב, מגרשים הוצעו למכירה, ונקבע השם "יערות הכרמל".

"כאן יהיה מקום להינפש ולהבריא. כאן יתפתח מקום מרגוע", בישרה החוברת הפרסומית "יערות הכרמל: נחלת אבות – מורשת בנים", והמשיכה בשכנוע: "תהיה בזה משום התנכרות לאופיו האמיתי, אם נתעלם מקשריו ההיסטוריים של הכרמל ליהדות, [...] אין ספק שמן מקורות המסורת אפשר יהיה לשאוב מרץ רב בפיתוח היישוב בעתיד".¹³

ביוזמתה של חברת לוי ושותפיו הוקמה (ב-1935) על האדמות שנרכשו, הנקודה "משמר הכרמל" על ידי קבוצת צעירים דתיים יוצאי גרמניה. המתיישבים הרווקים עסקו בהכשרת הקרקע, בנטיעת עצים ובסלילת דרכים, אך הפעילות הופסקה עקב פעולות איבה ומעשי רצח בפרוץ "המרד הערבי".¹⁴ מאוחר יותר עלה על הקרקע הקיבוץ "בית אורן" (1939) מטעם הקרן הקיימת לישראל. הקרן אף דאגה לסלול כביש מצומת דמון דרך ואדי כלח אל הכביש הראשי חיפה-תל אביב.

ב-1941 העתיק יוסף לוי את מגוריו ל"משמר הכרמל", לחודשים אחדים בשנה. בכך ביטא את אמונו בעתיד המקום. בתם היחידה של בני הזוג לוי, כרמלה בת ה-12, החליטה להמשיך ללמוד בבית הספר בנהריה, וגרה שם עם הדודה פלורה.¹⁵

אז נפתח כאן הפנסיון להבראה של יוסף לוי שנמסר לניהול של הזוג שְׂטֶכֶר מירושלים. הנופשים התגוררו בצריפי עץ (ליפטים) ובבניין האבן הקרוי הבורג' (המבצר). מבנה איתן זה, שְׂעֵל הגבעה העגולה, שימש בעברו הרחוק בית חווה טיפוסי של אפנדי (אין זה ח'אן לעוברי אורח), ובו חללים למגורים ולאחסון.¹⁶ הוא עומד על כנו גם כיום.

"ספר האורחים" לא נעלם מחיי ההווה, והוא מוגש בכריכה מהודרת להערות של מבקרי תערוכה במוזאון וגם לאורחים הבאים לחתונה, ולהבדיל – לתנחומים ב"שבעה". זאת ועוד, כיוון שלא כל האנשים ששים (או מסוגלים) לחבר טקסט קצר ומבריק בו-במקום, הזדרזו יזמים והכינו למענם מגוון טקסטים מן המוכן, ההולמים נסיבות אלה. על האדם רק לבור לו את הברכה ודברי השבח המוצאים חן בעיניו מתוך מאגר נתון. על הקושי לכתוב על פי צו חברתי העירה בהומור (ב-1942) גברת תאה אלטמן, בספר האורחים של יערות הכרמל: "כשמושיבים אותך / מול 'ספר האורחים' – / זה כמו לשבת על אסלה / למרות שלא צריכים".

12 יוסי בן ארצי, **להפוך מדבר לכרמל: התהוות הכרמל כמרחב נבדל בעיר מעורבת 1918-1948**, מאגנס (2004), ע"ע 256-278.

13 ג' הרץ-שקמוני, **יערות הכרמל: נחלת אבות – מורשת בנים**, איגוד המתיישבים בע"מ חיפה (1940).

14 יצחק ריש, **חלוציות ביערות הכרמל תרצ"ו-תרצ"ח**, הוצאת המחבר, חיפה (1987); פנינה צימרמן (צילום עריכה וקריינות), **חלוציות ביערות הכרמל 1935-1938**, הטלוויזיה הקהילתית קבוצת רמות, חיפה (2005).

15 כרמלה מזורסקי, **חייבים להתכנס**, א.ר.ת. ביוגרפיות (2017), ע"ע 50-51.

16 יוסי בן ארצי, רות קרק, רן אהרונסון, יח'אנים או מבני אחוזה – לשאלת תפקידם של אתרי ההתיישבות היהודית בנוף ארץ ישראל 1882-1914, **הציונות** (1988) מאסף י"ג, ע"ע 263-284.

למאפייניו הרטוריים של הטקסט בספר האורחים

הכתוב בספר האורחים של פנסיון (Visitors book, Gästebuch) הוא טקסט קצר, אישי, שהפורמט שלו גמיש למדי. היסוד היציב והמאפיין שלו הוא הפונקציה הדקלרטיבית – הצהרה בדבר ההנאה והעונג שהיו מנת חלקו של הכותב בבית ההארחה הודות לפועלם הטוב של בעלי המקום. דרכי ההיצג של הטקסט הן מגוונות: טקסט רציף בשורות ארוכות של פרוזה, סידור פריטים ברשימה, פיזור מילים ומשפטים על העמוד. חלק ניכר מהטקסטים רשומים בשורות קצרות ומחורזות, מעין שיר. ההיקף נע משורה אחת ועד עמוד מלא. פה ושם נוסף איור או ציור צבעוני.

הטקסט שנרשם הוא מבע אוטונומי מבחינה סמנטית, והבנתו אינה מחייבת ידע עולם קודם.¹⁷ עם זאת הוא תלוי הקשר חברתי ונסיבתי (כאן – הפנסיון). הכתיבה בספר האורחים בסיום הנופש היא ריטואל שאין לדלג עליו. מחשבה לא-מעטה ואף תכנון מוקדשים לטקסט זה. מהיבט זה אפשר לראות בספר האורחים חלק מפולקלור של בית הארחה.

הטקסט בנוי כמונולוג בגוף ראשון של מספר-עד המגולל בלשונו את הכאן והעכשיו. חוויית הדובר ורגשותיו נפרסים בדרכים שונות: עובדות, תיאורים, סיפור, משאלות, הבטחות והגיגים – וכולם באים כדי להוביל טיעון משכנע ולהביע עמדה: "בית ההארחה הוא נפלא!". המסר התכליתי משולב בעיצוב פואטי, החשוב לא פחות: ציוריות (דימויים, מטפורות) תבניות חוזרות, מצלול וחרוזה. הלשון הפיגורטיבית מאנישה מושגים מופשטים והרעיון לובש כסות אניגמטית-מעט. תכופות, באות דרכים אלה במשולב בטקסט אחד.

בדומה למכתב אישי, הטקסט פונה לנמען אחד – מנהל בית ההארחה. הטקסט ישמש לו סוג של משוב. עם זאת, הטקסט יוכל לשרת אוכלוסיית יעד נוספת – הציבור הרחב הנוהג לצאת לחופשות נופש. בשינויים קלים, עשוי משפט מן הטקסט לשמש פרסומת מסחרית מוצלחת – אם יופץ ברבים.

נבחין בארבעה רכיבים המשותפים לכלל הטקסטים אשר בספר האורחים קולמר-יערות הכרמל. לכל רכיב – הפונקציה הרטורית שלו, והיא תשמש כגורם המארגן את הטקסטים שנבחרו כאן לדוגמה מתוך הספר השמור במשפחת יוסף לוי. התפקיד הרטורי העיקרי של טקסט מסוג זה עשוי להיות אחד מתוך אלה: שבח והערכה, תיעוד וזכירה, הודיה וברכה, גיבוש הגיגים. עם זאת, לטקסט הקצר שרשם האורח יש לעתים יותר מתפקיד רטורי אחד.

א. שבח והערכה

פיזור שבחים ל"חזק" (אלוה, פטרון או חבר) הוא נוהג חברתי, טקסי, מימים קדומים, ובנסיבות מסוימות אין להקל בו ראש. מילות השבח משמשות כ"שכר", גמול על סיוע ומעשה חסד – בדומה למתנה. בסידור התפילה נכרכים ביטויי גדולה ושבח בכינויו של בורא עולם, בדרכי הפנייה אליו ובתחנונים – הן בתפילת היחיד והן בתפילת הציבור. בשירת החול העברית בספרד נפוץ שיר השבח כאחד הסוגים.

הראייה מתמקדת ב"לבן" וזונחת לרוב את ה"שחור". סגנון הכתיבה עמוס רגשות. הכותב קושר כתרים ומפריח הבטחות. ספר האורחים מאמץ לו, אפוא, במידה מתונה ואלגנטית,

17 רפי ניר, 'הטקסט הזעיר', **איגרת מידע נ"ב** (תשס"ו), האגף לפיתוח תכניות לימודים, ירושלים, ע"ע 6-17.

מדרכי הרטוריקה של פרסום ותעמולה: שימושי הלשון כוללים סופרלטיבים ("הטוב ביותר"), תיאורים מוקצנים וקונוטציות חיוביות.¹⁸ חבורה בת שישה נופשים (ועמם הכלבה צילה) חיברה טקסט מחורז, והוסיפה ציור של בניין הפנסיון המרכזי. יתרונותיו של המקום מאורגנים במעין רשימה. עליה נוספת הבטחה כפולה: "לא נשכח" וגם "נחזור".¹⁹ על החתום: מרגוט והנס וינטר, אניה והלנה פרנקל, לילי אלנד, מורטל קינרקה. המקום: יערות הכרמל (14 באוגוסט 1943):

מי שיבקש אי-פעם לשכוח את חיי היומיום,

יבוא לאידיליה הזאת, הָלוּם.

לא לוקסוס – נוח, נקי וסביבה נחמדת,

וההפתעה הגדולה – אסלה נשטפת.

האוויר, העצים, הארוחות הטובות,

אותם לעולם לא נשכח.

לכאן נחזור לעתים קרובות –

הָיוּ סמוכים ובטוחים בכך.

קבוצה אחרת של אורחים, שחגגה יום הולדת (גרמניה, ינואר 1919), היללה את בית ההארחה בדימויים פואטיים הלקוחים משדה המרעה: בעל המקום מוגדר כרוֹעֵה הטוב – ציור בסיסי המשמש בתנ"ך (ובברית החדשה) ליחסי הבורא והאומה, והאורחים הם העדר. האור הבוקע כאן יתפרש כמין הילה. פאול, אחיו של יוסף לוי, ניהל את בית ההארחה בגרמניה יחד עם אשתו פלורה לבית זומרפלד. שמותיהם מוזכרים בטקסטים שבספר האורחים.

כמו דיר המתמלא טלִיִים

עד מלואו –

כך יפציע אור בבית

עת פאול מופקד עליו פְּרועו.

ד"ר ארנסט עמנואל העלה שאלה רטורית (9 בספטמבר 1943), והתשובה עליה היא שבח נלהב לפנסיון. הטקסט פונה בגוף שני ובלשון ציווי אל הנמען, ואף מחליט עבורו – כדרכה של פרסומת. ממעמד רם-לכאורה מסמן הכותב את המעשה הנכון ומדרבן אל החלטה, שספק אם אפשר לבצעה.

מדוע לשוטט במרחקים,

כש"יערות הכרמל" כה קרובים?

ראשית את יופיים לָמַד –

ואז תישאר כאן לעד.

18 רונית גדיש, ניצה פרילוק, רחל רוזנר, 'אמצעים רטוריים בכתיבת מאמרים', **איגרת מידע נ'** (תשס"ג), האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, ירושלים, ע"ע 6-40.

19 חלק נכבד מן הטקסטים, שנכתבו בגרמנית ב"ספר האורחים", נרשמו במקור בשורות קצרות, מחורזות, כמו שיר. התרגום לעברית של פרופסור גבריאל צורן שומר במקרים רבים על נאמנות מילולית למקור, ואינו מובא בחריזה. לצורך שילובם של הטקסטים במאמר זה מצאנו לנכון להביאם בחריזה, במידת האפשר.

תגובה אחת, של יצחק בכנר מקיבוץ כפר סאלד (28 באוגוסט 1943), שנרשמה עברית, מצביעה גם על החסרונות בבית ההארכה. הטקסט מובא כלשונו.

אחרי נסיעה על אוטו קשה אם [עם] אבק וזעה ועוד 10 גר' נוסף לדבר ועוד חצי שעה הליכה – באים הנה. אך זה כְּדִי הנסיעה. אצל דודה שטכר מוצאים פינה יפה. אוכל לשובע, מיטה רחבה אשר כל רגע נופלים ממנה ויתושים בלי הגבלה [--].
[-] זה מחיי לב ונשמה תיכף ומיד לשנה שלמה.

אורח אחר (15 באוגוסט 1943) סיכם את חוויית הנופש במקום במסר דומה למדי אך מרוכך ובמבנה סימטרי קָשֶׁל פתגם: "קשה להגיע – קשה להיפרד".

ב. תיעוד וזכירה

המוען בולט בקולו. בגוף ראשון הוא מספר, מתאר ומנכיח את עצמו במילים "אני", "לי", "אותי" – בלשון יחיד וגם בלשון רבים. המבקר משחזר ומתעד את מעשיו והנאותיו בטבע ובאכסניה, בלשון עבר והווה. יש המתבונן אל העתיד, וקובע את סצנת השיבה הביתה. ההבטחה "לזכור" שְׁבָה וחוזרת בטקסטים כריטואל; זו מתנת הנאמנות הגדולה שיכול בן אנוש להציע.

את ידידותכם אשא ברוחי,

גם כשאהיה במרחקים.

אם עליי לצאת מפה מחר –

תישאר היא מזכרת פלאים.

(החתימה אינה ברורה)

תיאור מרענן של שוטטות בחורש הכרמל על פינותיו הנסתרות – חוויה שתישמר בזיכרון – רשמו לילי זליגמן והדוויג רוהר, שהתארחו במקום שבוע עד ה-26 באוגוסט 1943.

בארץ זבת החלב והדבש,

כאן – אחד המקומות היפים.

מצאנו שלווה ואוויר צונן בסבך,

שביל נידח, וריח אורנים.

התלהבנו מההר ומן הגיאיות,

מצאנו מזבחות ואבנים רומאיות!

רק על היופי אי-אפשר לחיות –

אמא שטכר יודעת כל זאת. [---]

שבילים נידחים,

ספסל חבוי וזית –

אלה יהיו זיכרונותינו

כשכבר נהיה בבית.

הנופשים הגיעו אל יערות הכרמל ממקומות רבים בארץ: כפר סאלד, נצרת, נהריה, קריית ביאליק, חיפה, פרדס חנה (טיול שנתי של כיתה ו'), חדרה, תל אביב וירושלים. לבית ההארכה בגרמניה, לקולמר, הגיעו אף מהעיר ברלין ומארצות הברית. בשונה מהרושם העולה מדבריהם של הנופשים בפנסיון יערות הכרמל, נכתב בעיתון "דבר" ב-1945: "לפי שעה הכול שמים. רק פה ושם נראים סימני הקלקות. יערות הכרמל

נקודה קפואה היא. לא התקדמה במעט במשך השנים. אף הנוטרים שוכנים עוד ברובם בדירות ארעיות. שמעתי על אי הבנה המצטברת והולכת בין חברת יוסף לוי בעלת יערות הכרמל לקבוצה בבית אורן".²⁰

על פי אזכורים שונים בספר האורחים של יוסף לוי מתרחב מעט התייעוד על בתי ההארכה – תולדותיהם ואוכלוסיית המבקרים. הנה המידע לתחומיו: שמות מנהלי הבית – פאול ופלורה לוי (גרמניה), גברת שֶׁטְכֶר (ארץ ישראל); תיארוך פרקי הזמן שֶׁבִּית ההארכה הופעל (לעיל); המיקום בגרמניה – קולמר (Kolmar) הישנה וקולמר החדשה מאוקטובר 1922) ואחר כך – טופשין (Topchin); יישובי המוצא של המבקרים ביערות הכרמל (לעיל); הדרך הלא-סלולה וקשיי ההגעה לבניין ביערות הכרמל; השיעור הגבוה יחסית של בעלי השכלה גבוהה באוכלוסיית המבקרים (עשרה "דוקטורים"); השימוש בשפה הגרמנית וההימנעות מִפְּתִיבָה בעברית השכיחים אצל המבקרים, גם שנים לאחר העלייה לארץ ישראל.

ג. הודיה וברכה

המוען מצהיר על ההערכה העצומה שהוא רוחש לנמען בשל תנאי האירוח, ודומה כאילו חסד נעשה עמו. בריטואל הכתיבה "שוכחים" כי טיב השירות ומאור הפנים הם המוניתין של עסק. הנימוס והטקסיות אוסרים, ברוב המקרים, לכתוב על פגמים באירוח. 5-ב באוגוסט 1923 בגרמניה, נוספו בספר האורחים, באופן ישיר ופשוט, שתי תודות:

תודה לבית מכניס אורחים, כתבה לנקה קוהן;

תודה רבה על שעות שמחה, רשמו הדוויג וקרל לוי, לודוויג זומרפלד וליסי.

הנה ניסוח אלגנטי לאמירת תודה. משפט צנוע (חסרה החתימה) עשוי ללמד מהו לעתים כוחה של אמירה מכלילה. הנמען ישלים כהבנתו בִּאלו "נכסים" מדובר בטקסט: ידידות, חום אנושי, מאור פנים ועוד.

בדפים אלה אני מבקשת להודות לכם מקרב לב

על מה שהענקתם לי מן הנֶעֱלִים שבנכסי החיים.

בטקסט שמטרתו המוצהרת היא הודיה, שילבה קלייר (ינואר 1919) פרט ביוגרפי. חשוב היה לה לנמק את תודתה, ולהבהיר שאין זו מחווה של נימוס גרידא.

ברצון אני כותבת עוד כמה מילות תודה והלל בספר האורחים שלכם – בשלושת

ביקוריי הקודמים הוא הרי טרם היה בנמצא. הם [ביקוריי] לבטח לא יהיו

האחרונים. כי קולמר, ובמיוחד בית ואָרו (Warw), מהווים כוח משיכה בכל עונות

השנה ולו רק בִּשְׁל חיצוניותם, אבל יתרונותיהם הפנימיים עולים על הכול.

קלרה (קלייר) לבית זומרפלד הייתה רעייתו של יוסף לוי. אחיה של קלייר, אדולף זומרפלד, אף הוא יליד קולמר, אחז בסגנון הבאהאוס ונחשב מגדולי הבונים של דרום-מערב ברלין. לוי וזומרפלד שותפים היו לרעיון בניית עיר על גב הכרמל; תכנית שלא עלתה יפה.

ובמה יבורך מנהל בית הארכה? שתי ברכות שונות שלוקטו מספר האורחים, וצורפו כאן, מביאות בחשבון את הזמן והמרחב.

20 ז' מנחם, 'בבית אורן וביערות הכרמל', דבר, 9 בנובמבר 1945.

מאחלת לכם מקרב לב הרבה שמש בחייכם (קולמר, ינואר 1919);
במיטב הברכות ליערות הכרמל וחלוציה (גרטה קארדן, 23 בספטמבר 1943).

הקסר – מקור לגעגועים. בחורף האירופאי המושלג נבחרה השמש כמטפורה לחיים טובים ומוארים. הברכה הארצישראלית דבקה כאן באתוס הציוני שלפני קום המדינה – דמות החלוץ. בהגדרה זו של יערות הכרמל כמפעל חלוצי יש אמת ושבח רב, ודי בכך. הדוויג (קולמר, 27 בינואר 1919) דפדפה תחילה וקראה את הטקסטים שבספר האורחים. תחת רושם זה – כתבה:

אם בספר זה תישמע תמיד שביעות רצון כה גדולה בקולם של האורחים – יהיו גם המארחים מאושרים ושבעי רצון. וזאת אני מאחלת לכם מקרב לב.

ד. גיבוש הגיגים

לפואטיקה של ספר האורחים יש אחיזה לא מבוטלת ברעיונות. האורח-הכותב מבקש להפגין מקוריות ועומק מחשבה בכתבתו, הן בניסוח והן בתמה שיציג. זו העת לתחבולה הרטורית היתלות באילנות גבוהים: פנייה למקורות מקודשים וקלסיים – התנ"ך, המיתולוגיה, יצירות ספרות, פתגמים עממיים ואמרות-כנף של אנשי שם. הזיקה בין שתי הסצנות, זו המיובאת וזו שבמציאות, תיווצר על דרך אנלוגיה כלשהי: בשימוש מטפורי או בהקשר אחר, קומי למשל. בולט הצורך של הכותב לבנות תשתית אידיאית לחוויית חיים קצרה זו. להיבט זה יש שורשים בשיר ההגות, אחד הסוגים בשירת החול העברית בספרד המוסלמית.

כחודשיים לאחר תום מלחמת העולם הראשונה, מלחמה בה מצאו את מותם בחזית הגרמנית 12,000 צעירים יהודים, רשמה ליזבט ברוהם בעיירה קולמר (19 בינואר 1919):

בשעות מצוקה מצאתי מפלט בביתך מכניס האורחים [---] והובהר לי כי המימרה "אציל הוא האדם, מושיט עזרה וטוב" לא לשווא נאמרה. אחריי, הלואי שישמחו בהכנסת האורחים שלך רק אנשים חסרי דאגה ויביעו בשמחת לבבם את תודתם בספר זה.

הקישור בין המימרה לחוויית ההווה הוא על דרך שיוך והיכללות. המקרה הפרטי של ברוהם מאמץ לו ומאשר את ההכללה האופטימית של המימרה בנוגע לטבע האנושי. ובארץ ישראל – בעלי המכוניות נאלצו לנהוג בדרכי העפר הלא-סלולות שהובילו במעלה ההר אל האכסניה יערות הכרמל. תנאי השטח הללו זכו להנצחה בטקסט אחד. בני הזוג נוסבאום ועמם האדון מאי רשמו בהקשר זה הבטחה שיש עמה הומור וחידוד (19 באפריל 1942):

**אם השׁכר לכל דרך גרועה
הוא מחוז-חפץ כל כך טוב –
אזי ננהג במכונית להבא
רק בדרכים גרועות.**

ניסוח שנון ומתמם זה מתקשר, אולי בלי משים, לסיפא של פסוק תלמודי נפוץ הקורא תיגר על קלקול מוסרי בסדרי העולם (מסכת ברכות ז: ע"א): "רשע וטוב לו". ובהאנשה – השביל הרשע (הגרוע) מוביל לטוב. הדרך המוחשית, הארצישראלית, מולידה רעיון מרדני בדבר יעילותה של דרך חיים לא-שגרתית הבוטטת בתורת הגמול. הטיעון נבנה בדרך

לוגית-לכאורה, בקשרי סיבה-תוצאה. אולם ההנחה בטעות מקורה: על סמך אירוע אחד מנוסחת הכללה. אין זה היסק לוגי נכון, אלא היקש חסר, הַחֲבֵר (אנטיממה). וכך רשם ארתור זילברפלייט (31 במאי 1923):

**אורורה (Aurora) פותחת את שער העננים השמימי שלה
להכנסת אורחים.**

**לנו, בני תמותה, מוצע אושר אלוהי דומה
אצל פאול ופלורה [---]**

הכותב מגייס את האלים כדי להפליג בשבחי האכסניה. במיתולוגיה הרומית, אלת השחר, אורורה, מכריזה כל בוקר על השמש הזורחת, ונעה במרחבי השמים. על בסיס תמונת העולם זו, הכותב יוצר אנלוגיה בין שמים וארץ. האור הטוב, האלוהי, מבשר לנו ספר האורחים, שורה על שולחנם ועל ראשיהם של הנופשים הכבודים. על דרך השוואה תמימה זוכה מצב של חולין באבק כוכבים.

שאילה של סצנה או דיאלוג דרמטי מיצירת ספרות קלסית ושילובה בהקשר אחר, יומיומי, היא אמצעי רטורי המגביה את הטקסט ומעלה תכופות את משלב הלשון שלו. וכך "שלגיה", מעשייה עממית-גרמנית שנרשמה ונאספה בידי האחים גרים (ב-1812) והמופרת לכל ילד, נכנסה לספר האורחים בימי מלחמת העולם השנייה. המראָה שעל הקיר מדברת בלשון אנוש, כמעין אורקל, פותרת חידות וקובעת אמיתות על אדמת ארץ ישראל.

**"מראָה, מראָה שעל הקיר,
מהו היפה במקומות בארץ ובעיר?"
"יערות הכרמל, הרחק בהרים,
אצל אמא שְׁטֶכֶר –
בלי שום הרהורים".**

אדית ופריץ גולדשמידט (25 באוגוסט 1943)

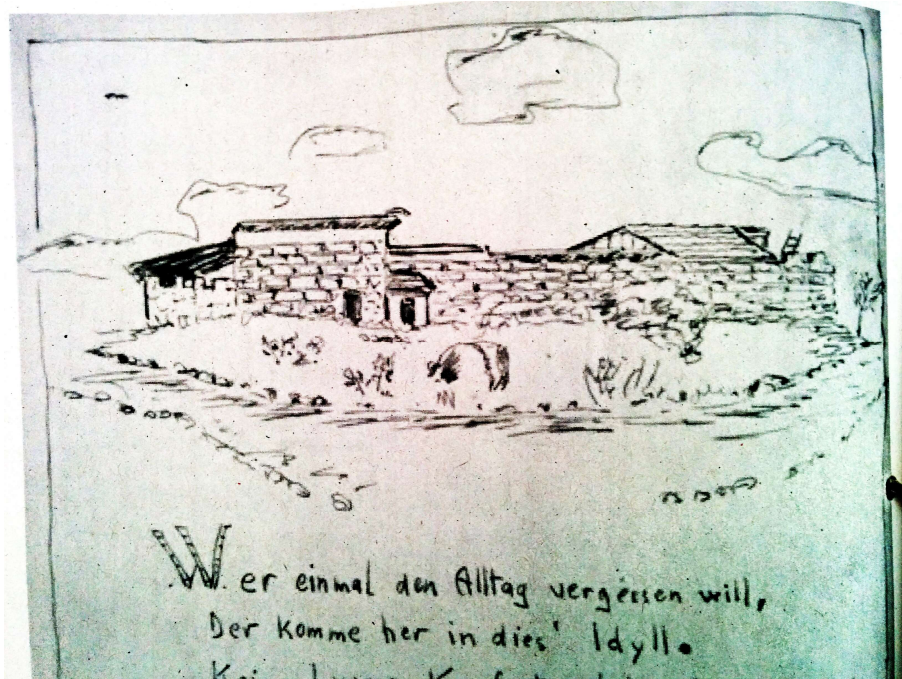
מסתבר כי לאורחים אחדים נגרם מתח בשל הנוהג והאילוץ לכתוב בספר האורחים. השאלה מה יכתבו העסיקה והטרידה אותם, עוד לפני שעת העזיבה. זאת למדים מטקסט מחורז בן 12 שורות (נובמבר 1941) שכתב קורט לוי (להלן יבואו רק שלוש שורות). אך כדי לכתוב בתבונה ובשנינות יש צורך בהשראה (Muse). וזו אינה מגיעה בהזמנה, ונעלמת דווקא בעת הצורך. על כך קובל האורח.

**חוק אחד בחיים יש להוקיר:
בכורח – צליל הקתרוס לעולם לא יהיה טהור [---]
מטרה נעלה לא תושג בכוחו של שוט.**

כוונת הטקסט היא נזיפה. בעלי האכסניה מייצגים את ה"השוט" וה"כורח". הקתרוס כמטפורה מרוממת מְצַרֵף את הכתיבה הקטנה והחפוזת-למדי בספר האורחים של בית הארחה אל תחום האמנויות, ומדמה באופן זה את המילים המתוקות המונצחות על דף הנייר לצלילי המוסיקה.

נספח: תמונות מתוך ספר האורחים של יוסף לוי

© באדיבות פרופ' דוד מזורסקי וספריית אוניברסיטת חיפה

"האוויר, העצים, האוכל המשובח / אותם לעולם לא נשכח."

מרגוט וינטר, בניין בית ההארכה יערות הכרמל, רישום, 14 באוגוסט 1943

"מי שהתארח פעם אחת בבית נארו, / לא יוכל עוד לבקש לו טוב יותר."

טרודה מלקוזינה, מלאכים מגישים באהבה טס מעדנים, רישום, קולמר ינואר 1920

הבעלים ומפעילי הפנסיון היהודי בקולמר וביערות הכרמל
(מימין) יוסף וקלרה לוי, פלורה ופאול לוי, גרמניה 1919,
שתי אחיות לבית זומרפלד נשואות לשני אחים לבית לוי
מאלבום המשפחה. © באדיבות פרופ' דוד מזורסקי